

GUSZTIN RUDOLF

A dalármozgalom századfordulós forrásainak értékelése

Bibliográfiai adatok:

Szerző: GUSZTIN RUDOLF

Cím: A dalármozgalom századfordulós forrásainak értékelése

Kiadás adatai: Budapest: Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2020

Publikálás dátuma: 2020. augusztus 19.

Módosítás dátuma: 2022. április 21.

DOI-azonosító: 10.23714/mzo.001

DOI-hivatkozás: <https://doi.org/10.23714/mzo.001>

Szakmai lektor: KIM KATALIN

Licenc: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Verzió: 1.1

GUSZTIN RUDOLF

A dalármozgalom századfordulós forrásainak értékelése

Az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivuma által rendezett A 20. századi zenetörténeti források hitelessége elnevezésű konferencián (2019. május 29.) elhangzott előadás publikált változata

A 19–20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI DALÁRMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK MEGÍRÁSÁHOZ számtalan forrás felkutatása és áttekintése szükséges, melyek feldolgozása még csak a kezdeteinél tart. A dalárdák alapszabályai, jegyzőkönyvei és kottatárai, valamint a korabeli sajtó mellett, a századforduló környékén készült összefoglaló írások (Ábrányi Kornél), és az ekkor egyre nagyobb számban megjelenő, az egyes dalárdákról szóló történeti összefoglalások jelentik a kutatás kiindulópontját. Ezek a századfordulós történeti munkák jöllehet az egyes dalárdák működésének dokumentálása (évkönyvek), vagy a teljes mozgalom átfogó bemutatásának igényével (Ábrányi) készültek, mégis inkább primer forrásokhoz hasonló forráskritikával kezelendők, a dalármozgalom résztvevőinek, irányítóinak beszámolóiként, visszaemlékezéseiként értékelhetők.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogyan érdemes ezeket a századfordulós történeti összefoglalásokat kezelni, milyen forrásháttér és forráskritika segíthet abban, hogy ezekről a szubjektív történeti visszaemlékezésekről a szubjektív tartalmat leválasszuk. Különösen fontos ez Ábrányi – az 1892-es „budapesti jubiláris országos dal- s zeneünnepély” alkalmából kiadott – dalármozgalom történetével foglalkozó könyve esetében, amelyet a magyar zenetörténetírás 20. századi összefoglalásai mindmáig fő forrásként használnak. Ugyanis annak ellenére, hogy a dalármozgalom komoly intézménnyé nőtte ki magát Magyarországon a 19. század második felében, a zenetörténeti kutatásokban meglehetősen alulreprezentált téma maradt. A használható irodalom hiánya, és/vagy a téma iránti érdektelenség folytán a dalármozgalom – néhány kivételtől eltekintve – lényegében kimaradt az utóbbi időkben készült zenetörténeti összefoglalásokból is.

Összefoglaló írások 1950 után

A 20. század második felében készült összefoglaló történeti munkák, mint például Szabolcsi Bence és Dobszay László írásai nem említik, vagy csak röviden utalnak a dalármozgalomra. Szabolcsi *A magyar zenetörténet kézikönyve* című 1955-ös monográfiájában külön fejezetet szentel a 18. századi dal- és kórusirodalomnak, ám a 19. századról szóló fejezetben egyáltalán nem tesz említést a dalosmozgalomról. Dobszay *Magyar zenetörténet* című 1984-ben megjelent könyvében

egy oldalt szentel a témának.¹ Legány Dezső a Grove lexikon „Hungary” szócikkében (2001) egy-két mondatban foglalkozik a témával, a Szerző Katalin által revideált MGG „Ungarn” szócikk pedig egyáltalán nem tér ki a dalármozgalomra (1996). Még a legfrissebb összefoglalás, a 2004-ben megjelent *Képes Magyar Zenetörténet* is, melynek dualizmus kori magyar zenei életével foglalkozó fejezetét Szerző írta, csupán egy rövid bekezdésben beszél a mozgalomról.²

Míg az összefoglaló írások általában mellőzik a dalármozgalom leírását, vagy csak említés szintjén foglalkoznak vele, vannak tanulmányok, amelyek – ha nem is ez áll középpontjukban – bővebben foglalkoznak a kérdéssel. Legány Dezső vezetése alatt a Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályán az ő felkérésére az 1970-es években Kollár Éva és Fazekas Ágnes kezdett bele a Magyarország zenetörténete 19. százados kötete számára a kórusmozgalom témájának kidolgozásába, ám a vállalkozás nem jutott tovább néhány tanulmánynál az Osztály felszámolása miatt. Ezek ráadásul nem is annyira a mozgalom történetével, mint inkább komolyzenei kórusrepertoárral és a szerzőkkel foglalkoztak (egyházi misék és világi kantáták). Kollár Éva *A magyar kórusművészet a XIX. század második felében* című 1975-ös tanulmányában kifejezetten a kórusműveket elemzi,³ a dalármozgalom áttekintése csupán egy rövid, három oldalas bevezető fejezet, és Fazekas is csak a zeneművek bemutatására és elemzésére szorítkozik, ám ő később, 2007-ben *Magyar zeneszerzők világi kórusművei a 20. század nagy zenei változásai előtt* címmel DLA disszertációt írt. Ennek témája a kórusirodalom ugyan, de előzményként a disszertáció 53 oldalas első fejezetben összefoglalja a polgári dalosmozgalom történetét.

Ugyanebben az időben, de máshonnan, immár a mozgalom irányából közelít a témához Maróti Gyula, akinek több kóruskultúrával foglalkozó írása van. Bár Maróti lényegében a munkásmozgalmi kórusokkal foglalkozott, kutatásokat végzett annak előzményével, a dalármozgalmal – és általában az európai kóruskultúrával – kapcsolatban is.⁴ Ezek közül a legérdekesebb az 1994-ben kiadott publikációja, a „Fölszállott a páva...”, amely az 1920–1945 közötti időszakról szól (munkásmozgalom), ám bevezetésként a dalármozgalom történetét is összefoglalja, meglehetősen részletesen.⁵

A 19. századi dalármozgalom történetére rátekintve Maróti e könyvében szóvá teszi, hogy milyen ellentmondásos helyzet, hogy Kodály országában ennyire keveset tudunk kóruskultúránk múltjáról. A lehetséges okokat Szabolcsival mondatja el, egy beszélgetésükre hivatkozva. Szabolcsi úgy gondolta, a dalármozgalom azért maradt a zenetörténetírás peremterülete, mert nem éri meg a fáradságot a vele való foglalkozás, mivel e kutatás eredményeiből a hazai zenei élet rangja nem emelkedik, és az idegenből átvett előadási stílussal, modorral, és az énekelt irodalom nagy részének kétes zenei értékével inkább kompromittálná, mintsem javítaná a kor ze-

1 Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy ezek olyan összefoglalások, amelyek a magas művészetre, a kiemelkedőre, és a nagy zeneszerzőkre fókuszáltak az akkori történetírási igényeknek megfelelően.

2 Lásd Szerző Katalin: „Zenei élet a dualizmus korában”, in Kárpáti János (szerk.): *Képes Magyar Zenetörténet* (Rózsavölgyi és Társa, 2011), 185.

3 A tanulmány kézirat formájában elérhető a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályán.

4 Révész Lászlóval közösen kiadott, *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből* című 1983-as könyvében a magyar többszólamú éneklés kezdetétől egészen 1980-ig végigveszi a kórustörténetet, és három fejezetben taglalja a 19. századi dalosmozgalmat. Marótinak ezen felül megjelent még 2000-ben *Kóruskultúránk és Európa* című könyve is, amelyben szintén ad egy rövid összefoglalást a dalármozgalomról, mint ahogy a 2005-ös *Magyar kórusélet a Kárpát-medencében* című kötetben is. Tanulmányai között nagy az átfedés. Lásd MARÓTI Gyula – RÉVÉSZ László: *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből (1480–1980)* (Budapest: Népművelési Propaganda Iroda); MARÓTI Gyula: *Kóruskultúránk és Európa* (Szekszárd: Athanaeum 2000 Kiadó – Rózsavölgyi és Társa, 2000); uő: *Magyar kórusélet a Kárpát-medencében* (Budapest: M. Nyelv és Kultúra Nk. Társ. – Anyanyelvi Konf., 2005).

5 MARÓTI Gyula: „Fölszállott a páva...” (Kecskemét: Kodály Intézet, 1994)

néjéről alkotott amúgy sem túl jó képet. E megállapítás elemzésére nem térek ki külön, de a 20. század második felének zenetudományi irodalma Szabolcsi állítólagos kijelentését támasztja alá, ami a zenetörténeti érdeklődést illeti.⁶

Ez az érdektelenség pedig mindaddig fennállt, amíg a téma a kulturális nemzetépítés folyamatának elemzése és történeti feldolgozásának részeként nem került újból, immár nem csak a zenetörténész kutatók munkájának fókuszába. Jó példa erre a legfrissebb átfogó írás e vonatkozásban Lajosi Krisztina 2015-ös tanulmánya (*Collapsing Stages and Standing Ovarions. Hungarian Choral Societies and Sociability in the Nineteenth Century*), amely a neves Brill kiadó „National Cultivation of Culture” sorozatának „Choral Societies and Nationalism in Europe” c. kötetében jelent meg.⁷

Ábrányi Kornél mint forrás

A téma iránti érdektelenség mellett az említett tanulmányokkal kapcsolatos másik alapvető probléma, hogy a forráskutatás többnyire hiányzik ezekből. A dalármozgalom történetének 1940 utáni összefoglalásai ugyanis nem újabb forrás vagy sajtókutatásokra, hanem az 1940 előtti dalármozgalom-irodalomra épülnek. A század második felének szerzői ezt a korábbi anyagot szekunder irodalomként kezelik, és még ehhez képest is gyakran túl kevés kritikával dolgozzák fel. Hogy egész pontosan miből dolgoznak, azért nem lehet mindig megállapítani, mert annak ellenére, hogy tudományos publikációkról van szó, elég gyér a hivatkozás, vagy akár teljesen hiányzik.⁸

Kétségtől mindenki számára Ábrányi Kornél összefoglaló művei számítanak kiindulópontnak. *Az orsz. m. daláregyesület negyedszázados története 1867-től 1892-ig* című könyv 1892-ben, *Az orsz. m. daláregyesület negyedszázados története 1892. aug. havától 1898. aug. haváig* 1898-ban, *A magyar zene a 19-ik században* pedig 1900-ban jelent meg.⁹ Ez a három kötet az elsődleges forrás mindmáig, kevés kivétellel. Egyik ilyen kivétel Maróti, aki nem csupán az addigi eredményeket foglalja össze (mintegy új köntösbe öltöztetve Ábrányit), hanem új forrásokat is bevon, új eredményeket közöl, új megállapításokat tesz, sőt ha kell, szembehelyezkedik Ábrányi megállapításaival.

Szélesebb tájékozottságot tükröz Lajosi Krisztina tanulmánya is. Lajosi dalármozgalomról szóló tanulmányának alapjául ugyan szintén Ábrányi dalármozgalom-története és egy visszaemlékezése szolgál, de néhány újabb magyar zenetörténet (Dobszay), DLA dolgozat (Fazekas) és kultúratörténeti tanulmány mellett nála már több századfordulós egyéb irodalom is megjelenik: néhány dalárda évfordulós történeti visszatekintése, és egy alapszabály.¹⁰ Sajnos forráskutatás-

6 Lajosi Krisztina is említi ezt a felvetést. Krisztina LAJOSI: „Collapsing Stages and Standing Ovarions. Hungarian Choral Societies and Sociability in the Nineteenth Century”, in Krisztina LAJOSI – Andreas STYNEN (eds.): *Choral Societies and Nationalism in Europe* (Brill, 2015), 210sk.

7 Lajosi a kultúratudományok területéről érkezik. Az ELTE-n végzett tanulmányait követően Hollandiában doktorált és jelenleg az Amsterdami Egyetem Európai tanulmányok karán Modern Európai Kultúrát oktat. Tanulmányát tehát nem zenetörténészként írta, így ennek megfelelően inkább szociológiai megközelítésű.

8 Sokszor ezek az összefoglaló munkák (pl. Szabolcsi és Dobszay) ismeretterjesztő szándékkal íródtak, így részben ez az oka a hivatkozások hiányának, másrészt a tudományos életben akkor még más elvárás volt e téren, mint napjainkban.

9 ÁBRÁNYI Kornél: *A magyar zene a 19-ik században* (Budapest: Pannonia nyomda, 1900); Ábrányi Kornél: *Az orsz. m. daláregyesület negyedszázados története 1867-től 1892-ig* (Budapest: Orsz. Magy. Daláregyesület, 1892).

10 LAJOSI *Collapsing Stages*, 206–224. A következő forrásokat használta fel: ÁBRÁNYI Kornél: *Egy zsendáros hangverseny, 1850-ik évi emlékeimből* (1891); uő *Az országos magyar daláregyesület negyedszázados története* (1892); DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet* (1998); FAZEKAS Ágnes: *Magyar zeneszerzők világi kórusművei a 20. század nagy zenei változásai előtt* (2007); HAKSCH Lajos: *A negyvenéves pécsi dalárda története: 1862–1902* (1902); JÓZSA Mihály: *A brassói magyar dalárda 25 évi fennállásának története* (1886); KACZ Lajos: *Huszonöt év a komáromi dalárda történetéből* (1889); KASKÖTŐ-BUKA Marietta: *Dasselbe Jahrhundert—verschiedene Epochen. Die Ent-*

ra nem volt lehetősége és így e késő 19. századi és kora 20. századi történeti összefoglalások kritikus kezelésével kapcsolatban adós marad.

Ábrányi írásai kapcsán fontos kérdés, hogy saját visszaemlékezései mellett mire támaszkodhatott, amikor megírta műveit? Milyen írárok jelenhettek már meg előtte, amelyet forrásul esetleg felhasználhatott? Elvben sok mindenhez hozzáférhetett. 1867 és 1888 között az Országos Magyar Daláregyesület titkáráként működött, a *Zenészet*i Lapok pedig – melynek alapító főszerkesztője volt – a dalármozgalom fő sajtóorgánusaként működött 1869 és 1872 között, de előtte és utána is rengeteg dalárdával kapcsolatos írás jelent meg lapban. Az egyes dalárdák évkönyvei és az évkönyvek sorába ékelődő évfordulós történeti összefoglalások, Felsmann János 1865-ös dalárkönyve,¹¹ valamint az a rengeteg közlemény, cikk, hirdetés, nyilatkozat stb. ami a *Zenészet*i lapokban jelent meg évtizedeken keresztül elvben mind ismert vagy hozzáférhető volt Ábrányi számára. Mint belső ember, különösen kompetens volt tehát e tárgyban, ugyanakkor pont a téma közelsége és személyes érintettsége akadályozhatta meg abban, hogy tárgyilagos legyen. Az 1892-es dalármozgalom-története és a magyar zene 19 századi történetének dalármozgalommal foglalkozó részei zenetörténeti igényrel, de nem zenetörténeti, tudományos igényességgel készültek. Ez nem is várható el tőle ekkor még, és még így is hatalmas vállalkozás volt.

Az 1950 előtti anyag

A 20. század közepe egyfajta választóvonal a dalármozgalommal kapcsolatos írásokat illetően. A századfordulón és a 20. század első felében jelentek meg a mindmáig használatban lévő alapvető tanulmányok. Időrendben visszafele haladva fontos kiemelni, hogy a harmincas és negyvenes években jelent meg több fontos tanulmány, amely már nem primér forrás, hanem összefoglalás, történeti értékelés. Ilyenek az 1936-ban megjelent *Magyar muzsika könyvében* publikált írások a kóruskultúráról: Major Ervin *A régi magyar férfikar-irodalom*, Sztára Sándor *Férfikarok. Az Országos Magyar Dalosszövetség kebelébe tömörült dalárdák*, Boldis Dezső pedig *A falusi dalárdák* címmel írt tanulmányt. Major tanulmánya valóban egy forráskutatáson alapuló írás, bár lábjegyzetek híján nem tudjuk, milyen forrásokra alapozta állításait. Sztára tanulmányában feltűnő, hogy nem csak a szokásos eseményeket és dalárdákat sorolja fel, amit Ábrányi óta mindenki citál, hanem új adatokkal is bővíti a listát.¹² Boldis Dezső tanulmánya az éneklés követelményeiről szól, gyakorlati tanácsokkal megtűzdelve, így az témánk szempontjából nem releváns.

1944-ben Sonkoly Istvánnak jelenik meg egy tanulmánya a *Magyar Zenei Szemlében* „Adalékok a magyar férfikari irodalom történetéhez” címmel. Ez szintén tartalmaz újdonságokat (pl. Mosonyi férfikari műjegyzékét), ám ezután történik egyfajta megtorpanás, és tudomásom szerint egészen Marótiig senki nem bővíti új információkkal a témakört.

wicklung der Chorliteratur im 19. Jahrhundert in Ungarn im Spiegel der Rukoveti von Stevan Mokranjac (2014); MIHÁLY György: *Karvezetés IV., Kórustörténet és a kórusérettel kapcsolatos elvi és gyakorlati tudnivalók* (1986); MIKSZÁTH Kálmán: *Piktorok és dalárok* (2005); MÓRA Ferenc: *Az ötvenéves szegedi polgári dalárda* (1922); *A Pest-Budai Dalárda alapszabályai. Statuten des Pest-Ofner Gesangvereines* (1857); REBERICS Imre: *A pécsi dalárda 25 évi fennállásának története* (1886); SZERZŐ Katalin: *The Most Important Hungarian Music Periodical of the 19th Century: Zenészet*i Lapok (*Musical Papers*) (1860–1876) (1986); TARI Lujza: *Revolution, War of Independence in 1848/49 and its Remembering in the Traditional Music*; uő. *A szabadságharc zenei emlékei*; TÖRÖK Ferenc: *A baróthi dalárda történelme és zászlószentelési ünnepélye* (1894); TÓTH István György: *A Consice History of Hungary* (2005) és ZOLTSÁK János: *Az ungvári dalárda története. 1864–1889* (1889).

11 FELSMANN János (szerk.): *Dalárzsebkönyv* (Pest: 1865)

12 MOLNÁR Imre (szerk.): *Magyar muzsika könyve* (Budapest: Merkantil kiadás, 1936)

Századfordulós források áttekintése

A kutató számára 19. és 20. század fordulóján keletkezett források jelentik a legfontosabb kasszódót. Ennek nem csak az az oka, hogy ekkor jelent meg Ábrányi két alapvető kötete, hanem az, hogy ekkor jelentek meg sorban a dalárdák jubileumi évkönyvei az egyes kórusok 25/50 éves működésének történeti összefoglalásaival. (A történeti összefoglaló gyakran kvázi ünnepi évkönyv, így ezt a kettőt most egy kategóriaként kezelem.) Jelenlegi kutatásaim alapján ezek a következők:

- Kuppis Uzor: *Jelentés a Pozsonyi Dalárda huszonöt évi művészeti tevékenységéről: 1857–1882* (Pozsony: Stampfel: Eder, 1882)
- [Reberics Imre]: *A Pécsi Dalárda 25 évi fennállásának története* (Pécs: Ramazetter Ny., 1886)
- Zoltsák János: *Az Ungvári Dalárda története: 1864–1889* (Ungvár: Egylet, 1889, „Kelet” Ny.)
- Kacz Lajos: *Huszonöt év a komáromi dalárda történetéből* (Komárom: Ziegler, 1889)
- Józsa Mihály (szerk.): *A Brassói Magyar Dalárda 25 éves története 1863–1888. és az 1888–ik 26. egyesületi évről szóló évkönyve* (Brassó: Brassói M. Dalárda, 1889, Brassó: Alexi Ny.)
- Reizner János: *A Szegedi Polgári Dalárda emlékkönyve : alakulásának negyedszázados évfordulójára* (Szeged: Bába Ny., 1893)
- Török Ferencz: *A Baróthi Dalárda történelme és zászlószentelési ünnepélye* (Brassó: Alexi Ny., 1894)
- *A Typographia–Dalkör története rövid vázlatban és az 1896. június 28-án a II. ker., Medve-utcai „Fácán”-vendéglő összes helyiségeiben tartandó huszonöt éves fennállása ünnepélyének műsora* (Budapest: Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1896)
- Péter Gábor: *A Debreczeni Dal-Egylet története: 1863. ok. 18. – 1888. okt. 18.* (Debreczen: Városi Ny., 1897)
- Török Lajos – Iszlai Márton (szerk.): *A kolozsvári Polgári Dalegylet 25 éves jubileumi ünnepélye alkalmából* (Kolozsvár: Polgári Dalegylet, 1899.)
- Lekly Gyula: *Kassai útmutató* (Kassa: Kassai Dalegylet, 1901, Kassa: Rosa Ny.)
- Haksch Lajos: *A negyvenéves Pécsi Dalárda története: 1862–1902* (Pécs: Taizs Ny., 1902)
- *Iglói dalárda* (Igló: Schmidt J., 1905)
- Zsemlyei Pál: *Tizenöt év küzdelmei és babérjai : az Erzsébetvárosi Polgári Dalkör története 1891-től 1906-ig* (Erzsébetfalva: Matkovich Ny., 1906)
- Szabó József: *A negyvenéves „Kolozsvári Dalkör” története: 1867–1908* (Kolozsvár: Gámán Ny., 1908)
- Hamar László (szerk.): *A „Petőfi Dalkör” jubiláris emlékkönyve* (Debreczen: Városi Ny., 1908)
- Pataki Vilibáld: *A Magyaróvári Férfidalárda 40 éves múltja: 1869–1909* (Magyaróvár: Dalárda, [1909] Magyaróvár: Ligeti Ny.)
- [Benzsay Gida]: *A Ganz-gyári Dalkör negyvenéves története: 1871–1911* (Gyoma: Kner Ny., 1911)
- Rombauer Tivadar (szerk.): *Emlékkönyv a „Brassói Magyar Dalárda” fennállásának félszázados évfordulójára* (Brassó: Égető, 1913)
- Tolnay János (szerk.): *Jubileumi emlékfűzet 1883–1913 a Palánkai Dalárda 30 éves fennállásának és zászlószentelésének emlékére* (Palánka: Blázek Ny., [1913])
- Nagy József (szerk.): *A Debreczeni Városi Dalegylet félszázados fennállásának megünneplése: 1863–1913* (Debreczen: Városi Ny., 1914.)
- Szőnyi Engelbert (írta és összeáll.): *A Budai Dalárda ötvenéves története* (Budapest, 1915)
- Gyagyovszky Emil: *A Budapesti Általános Munkásdalgylet harmincesztendő története. 1891–1921* (Budapest: Világosság nyomda, 1921)
- Móra Ferenc: *Az ötvenéves Szegedi Polgári Dalárda* (Szeged: Mars Ny., 1922)
- Tóth Ferenc (szerk.): *A Soproni Magyar Férfidalkör 50-éves történetének vázlata. 1875–1925* (Sopron: Soproni Sajtóvállalat, 1925)

- Schmidt Géza: *A Bátaszéki Dalárda története* (Szekszárd: Molnár-féle nyomdai műintézet Bt., 1926)
- Kövy Árpád: *A Losonci Magyar Dalegylet hetvenéves története 1860–1930* (Losonc: Engel I. Ny., 1931)
- Bodnár István: *Vidám epizódok a szekszárdi dalárda életéből* (Szekszárd: Molnár Ny., [1931])
- Augusztin István: *A Balassagyarmati Dalegylet története: 1862–1932* ([S.l.]: [Hollósy Ny.], [ca 1935])
- vitéz Nagy István: *A sárszentlőrinci dalárda 50 éves története* (Szekszárd: Molnár Ny., 1936)
- Bozsik István: *A Budapesti Könyvnyomdászok Dalköre ötven esztendejének története* (Budapest: 1936)
- Lévai Lajos: *Székelyudvarhelyi Székely Dalegylet emlékkönyvecskéje* ([Odorheiu]: [Könyvnyomda Rt.], [1938])
- Schalkház Lipót: *„Dalos Kassa”: a Kassai Zenekedvelők Koszorús Dalegyletének története: 1907–1942* (Kassa: [Kassai Zenekedvelők Dalegylete], 1944)

Természetesen a 20. század második felében is születtek művek, amelyek egy-egy dalárda pl. 120 éves fennállását ünneplik – bár ekkor sem kellett ehhez különleges ünnep, hogy összefoglaló készüljön.¹³ Ezek természetesen már nem elsődleges források.

Az évkönyvek mint láthatjuk nemcsak ünnepi alkalmakkor, hanem ahogy a neve is sugallja, évente jelentek meg. Mint ilyenek, kutatási szempontból rendkívül hasznosak, mert egyfajta szárazabb, tényyszerű adatközlései a dalárda egy-egy évének. Összegyűjtik a dalárda tevékenységét (pl. koncertek, azok műsorai stb.), esetenként statisztikákat is közölnek (pl. tagok listája, pénzügyi jelentés, sőt időnként kottatárat is közöl számokban). Bár az egyes dalárdák évkönyvei is a tevékenység dokumentálása és egyfajta elszámolási kötelezettség miatt születtek, ezek részben az önreprezentáció célját is szolgálhatták. Forrásként mégis talán egy fokkal megbízhatóbbak az évfordulós évkönyvekben megjelenő történeti összefoglalásoknál, mivel ott az adatközlés mellett a történetmesélés miatt az interpretáció is jobban előtérbe kerül.

Századfordulós források forrásai

Tanulságos kritikusan megvizsgálni, hogy a fentebb felsorolt források milyen anyagot vesznek alapul. Sokszor maga a könyv fejt meg önmagát, többször utal ugyanis – gyakran az előszóban –, hogy milyen forrásokra támaszkodott. A következőkre látunk néhány példát.

A brassói magyar dalárda komolyabb visszatekintését a titkár, Rombauer Tivadar készítette. Rombauer az első fejezetben a kezdetek tárgyalásánál felsorolja azt a három forrást, amelyet felhasznált. Elsőként Molnár János (első elnök) „A brassói magyarság és ev. ref. egyház története” c. könyve (1887), akitől egyből idézi is a megalakulás körülményeit.¹⁴ Másodszor az egylet egész történetének megírásához segítséget adott a jegyzőkönyv. „Második forrásunk, melyből az egylet egész történetének legtöbb adatát meritettük, a jegyzőkönyv, mely ugyan sok tekintetben nagyon hiányos és kezdetleges, mégis a legértékesebb adatszolgáltató – különösen azon időkre, melyekre nézve az emlékezés már hiányos, sőt semmi adatot sem nyújthat.”¹⁵ Megemlíti, hogy bár három tag él azok közül, akik az első ülésen jelen voltak, „de részben időm rövidsége,

¹³ Lásd SZALAI Béla: *A régi Esztergom zenei élete: a Dalárda és a Zenei Kör története* (Esztergom: Laskai O. Antikvárium, 2018); VARGHA Dezső: *Adatok a Pécsi Dalárda történetéhez, 1902–1949* (Pécs: [Baranya M. Lvt.], 1981, [Pécs]: [Pécsi Szikra]); H. SZABÓ Lajos: *Emlékek a Marcaltői Dalárda életéből, 1925–1955* (Marcaltó: Önkormányzat, 1992, Pápa: Jókai Vár. Kvt. Kötetési és Soksz. Műhely); KATONA Zoltán – VARGA István: *150 éves a Székely Dalegylet, 1868–2018* ([Budapest]: Nemzetstratégiai Kutint.: Méry Ratio, 2018); HONTI Katalin (összeáll.): *Szakszervezetek Szegedi Általános Munkáskórusa: megjelent a kórus megalakulásának 75. évfordulóján* (Szeged: Szegedi Ny., 1983); GELLÉRT Géza (írta és összeáll.): *Emlékkönyv a székelyudvarhelyi Székely Dalegylet fennállásának 125. évfordulójára: [1868–1993]* (Székelyudvarhely: [s.n.], 1993); SIPOS Gábor (összeáll.): *A Kolozsvári Református Bethlen Gábor Földész Dalkör 120 éve, 1873–1993* (Mezőtúr: Polgármesteri Hiv., [1993] Gate Mgfk).

¹⁴ Ez az a dalárda, amely temetési énekesekből alakult, tehát az egyházi háttér itt is jelen van, annak ellenére, hogy az elnök az előszóban nagyon hangsúlyozza a magyarságot.

¹⁵ ROMBAUER Brassói Magyar Dalárda, 10.

másrészt pedig az, hogy a 25 éves történet írója, Józsa Mihály – kinek lényegesen több adat állott e korról rendelkezésére – alapos utánajárás és gondos kritikával megírta e korszak történetét, arra indítanak, hogy az ő munkáját használjam alapul, mint olyant, melynél jobbat nem nyújthatok”. Ezután a jegyzőkönyv alapján szól az alakuló ülésről, majd Józst idézi. „Előbb azonban hadd lássuk a jegyzőkönyvek elsejét, az alakuló gyűlés krónikáját, mely sok érdekes. [sic!] kisebb-nagyobb fontosságú részletet óvott meg a feledéstől.”¹⁶

Figyelemre méltó forrás a szegedi polgári dalárdáról szóló könyve, melyet maga Móra Ferenc állított össze, ill. ő maga írt. Móra így nyilatkozik forrásairól: „Én ugyan gondosan átnéztem a félszázad lelkiismeretesen vezetett jegyzőkönyveit és pénztári számadásait, ki is szedgettem belőlük egész könyvre valót, – de tudok én annyi illendőséget, hogy nem rontom meg ezt a szép napot egy egész könyv felolvasásával.”¹⁷ A pénzügyek kapcsán szintén elejt egy-egy szót a forrásairól: „Egyik jegyzőkönyvben arról is találtak indítványt, hogy a hazai arisztokraták szóltassanak fel a dalárda hazafias támogatására. De azt hiszem, ezek nem igen vágták ki a magas cét, legalábbis a pénztárkönyvben nem találtam semmi nyomát, pedig igen buzgólkodtam benne.”¹⁸

A negyvenéves kolozsvári dalkör történetét az igazgató-választmány megbízásából Szabó József, a dalkör jegyzője írta. Módszeréről ő is ír az Előszóban: „Mondhatom, 40 év sárgult, poros papirosai között kutatva, elszédülve a sok és hatalmas művészeti erőtől, mit e papírok hirdetnek, leteszem tollam s így sóhajtok fel...” Egy bekezdéssel lejjebb: „Az olvasó ne ütközzön meg a munka szűk terjedelmén, de a mi e kevés lapon rajta van, abban benn van a tiszta valóság, a Kolozsvári Dalkör jó és rossz tulajdonsága, kísérve lelkemnek a Dalkör iránti lángoló szeretetétől.”¹⁹ A dalkör kezdetei kapcsán említi, hogy „...[a] szabadságharc utáni években, az elnyomás korszakában semmi sem volt alkalmasabb a testvériség fentartására, mint a dalkörök alakulása. A hatvanas évek elején már számos dalkör létesült oly erővel, szorgalommal felruházva, hogy a zene culturával rendelkező más nemzetek között méltán helyet foglalhatott.”²⁰ A beszámolóból egyértelművé válik, hogy jegyzőkönyveket is átnézett: az alapítás kapcsán például folyamatosan jegyzőkönyvi pontokra hivatkozik. A pontos névhivatkozás, hogy ki mikor csatlakozott stb. szintén a pontosságot mutatják. Sőt van olyan lábjegyzete, amely így szól: „A jegyzőkönyv megjegyzése.”²¹ Korrekt beszámoló, de természetesen meg kell jegyezni – és ez másokra is vonatkozik –, hogy pusztán az, hogy a szerző azt írja, hogy pontos és alapos lesz, nem jelenti, hogy nem volt valamelyest részrehajló, vagy nem használta fel önreprezentációra az anyagokat.

Néha ezek az összefoglalók is megküzdének a hiányzó források kérdésével. A brassói magyar dalárda 25 éves története, melyet Józsa Mihály titkár szerkesztett, közgyűléshez címzett leveleket, alapszabályt, közgyűlési jegyzőkönyveket (pl. pénzügyek) citál. Alapos munka. Külön fejezetben foglalkozik a nyilvános estélyekről, közreműködésekéről, és az előadott darabokról. Ennek a fejezetnek az elején a következőket írja: „Szándékunk volt, hogy e fejezet alatt felsoroljuk időszaki sorrendben a Dalárda által tartott dalestélyeket, közreműködéseket s ezeknek részletes műsorát... Sajnálattal kell azonban megjegyeznünk, hogy e szándékunk kivitele a jegyzőkönyvek felületességén megtörött, a mennyiben 1863-tól 1875-ig nemcsak hogy műsorra egy-

16 Uott.

17 Ti. ezt a szöveget Móra Ferenc egy ünnepség alkalmával olvasta fel.

18 MÓRA *Szegedi Polgári Dalárda*, 14sk.

19 SZABÓ *Kolozsvári Dalkör*, 3sk.

20 Ua, 5.

21 Ua, 8.

általában sehol sem akadunk, de még az estélyek ideje is csak elvétve jegyeztetett fel az utódok számára.”²² Később azonban teljes részletességgel közli a műsort (hely, karmester, műsor).

Már az eddigi felsorolásban is bőven utaltam arra, hogy ezek a művek legtöbbször az évkönyveket, jegyzőkönyveket és a dalárda egyéb iratait használta fel. Vannak olyan könyvek, amelyek nem tüntetik fel a forrást, nem beszélnek róla, de elbeszélésük módja (pl. szigorúan kronologikus) és részletességük egyértelműen utal arra, hogy ilyen forrásból dolgoztak. Pataki Vilibáld például a magyaróvári férfdalárdáról írott könyvében nem említi semmit a forrásokról, amiből dolgozott. Az adatokkal gazdagon bábó szöveg (névlisták, tagok száma, pénzügyi adatok stb.) alapján feltehetőleg jegyzőkönyvi anyagokból vagy évkönyvekből dolgozhatott. Kronologikusan veszi végig az egylet történetét. Stílusára nem a történetmesélés, anekdotálás vagy reflektálás, hanem a tárgyilagosság jellemző. A pesterzsébeti dalkör történetét Zsemlyei Pál egyleti alelnök állította össze, ahogy a borítón szerepel, „hivatalos adatok nyomán”. A viszonylag rövid kiadvány szinte évkönyvszerűen sorolja fel az adatokat.

A sort tovább folytathatnánk, de csak egyetlen példát említenék még. A pozsonyi dalárdáról szóló visszaemlékezést, melyet az egylet jegyzője, Kuppis Uzor készített. További forráskutatások nélkül ugyan csak feltételezés, de valószínűleg ez a visszatekintés, ahogyan a szerző az előszóban is jelzi történeti igényességgel készült. Annak ellenére, hogy mint minden más évforduló kiadvány az önreprezentációt szolgálja. „A következő lapok kedves feladata lesz, 25 év óta a pozsonyi dalárda alakulását, fejlődését és szép felvirágzását figyelemmel kísérni, miért is minden öndicséretet félretéve csak az itt elősorolt tények folyama fog tanuskodni arról, hogy a pozsonyi dalárda kulturális hivatását hogyan fogta fel és oldotta meg.”²³

A megbízhatóság problematikája

Az ún. „oral history”, ill. megbízhatatlanság problematikájára nyíltan utal *Huszonöt év a komáromi dalárda történetéből* c. könyv előszavában Kacz Lajos, amikor ezt írja: „Olyan előadás, mely adatait az emlékezet táblájáról szedi, vagy egykorú emberek elbeszéléseire támaszkodik: lehet érdekes, de többé-kevésbé megbízhatatlan. Ennek a történetnek megírásánál pedig ehhez a forráshoz is kellett folyamodnom, mert a mi dalárdánk írott emlékei meglehetősen fogyatékosak; 1877-től 1882-ig pedig egypár számadási okmány kivételével teljesen hiányoznak az adatok...”²⁴ Egyúttal azonban arról is ír a szerző, hogy az esetleges száraz előadás oka, hogy nem töltötte ki a hiányzó szálakat fantáziával, így „a történeti hűség ellen nem vét, amennyiben adatait legnagyobb részben a meglevő okmányokból meríti.”²⁵

Hasonlóra utal más is a Baróthi Dalárda történetét megíró szerző, aki a baróthi dalárda titkár-karnagya volt. A kezdeteket bemutató 1874-79-es éveknél lábjegyzetben megjegyzi, hogy mivel ebből az időszakból semmi írott anyag nem maradt fenn, régi tagok elbeszélése nyomán állította össze.²⁶

A Ganz-gyári Dalkör történetének írója azt mondja: „Nem tagadom, hogy szabadabb felfogással, kevésbé [sic!] tárgyilagosan, csak u. n. szem és fültanuk elbeszélése alapján s egy kis közepkori izléssel a dalkör multjának kápráztatóbb képét is meglehetett volna örökíteni. De nem

22 JÓZSA Brassói Magyar Dalárda, 42.

23 KUPPIS Pozsonyi Dalárda, 3.

24 KACZ Komáromi, előszó.

25 A 39. oldalon meg is jegyzi egy helyen, hogy ha a jegyzők sorában hiány lenne, akkor ez az iratok hiányának tudható be.

26 TÖRÖK Baróthi Dalárda, 5.

lett volna-e az ilyen történet inkább csak szellemes legenda, amelyet mindenki, aki irott kutforrásainkba betekint halomra dönthet?”²⁷

Alapvetően meg kell állapítanom, hogy az átnézett források között túlnyomó többségben voltak azok az összefoglalók, melyek tárgyilagosságnak tekinthetők, és megbízható forrásoknak tűnnek.

Ideológia a századfordulón

A források megbízhatósága és pontossága tekintetében nagy kérdés jelenleg a kutatásban, hogy a dalármozgalom nemzeti, hazafias indíttatását Ábrányi vetítette vissza utólag, vagy valóban így történt. Ábrányi esetében ugyanis a két nagy összefoglaló műve számos tévedés és pontatlanság mellett erőteljesen magán hordozza a kor erősödő nacionalista doktrínáját és érzéseit, melyeket visszavetít a mozgalom kezdeti szakaszára. (Hasonló körültekintést igényelnek a századforduló környékén készült könyvek is az egyes dalárdák történeti visszatekintéseivel. Ezeket ugyan rendszerint a dalárda valamely tagja írta, és így kiváló alapot képeznek a kutatáshoz, ugyanakkor ezek az önreprezentáció eszközeivé válhattak, és szintén magukon viselhetik a századforduló nemzeti retorikájának bélyegét.)

Kétségtől a magyar kultúra és dal terjesztése volt a dalármozgalom célja, ez világosan rögzítve is van alapszabályában, de a kérdés, hogy a század közepén (kezdve a negyvenes évekkel egészen a hatvanas évek kezdetéig) ideológiai eszmék mentén alakultak a dalárdák, vagy sem. Ugyanis számos dalárda egyházi kórusból alakult át, vagy egy zenei intézményrendszert tudott a háta mögött, és nem feltétlen valami nagy nemzeti buzgalomból alakultak meg – bár kétségtől ilyen is volt. A *Huszonöt év a komáromi dalárda történetéből* című könyv a következőket mondja: „Annyi bizonyos, hogy a dalegyleteket nálunk nem annyira a művészet iránti hajlam, mint inkább a honfiérvés teremtette meg.”²⁸ Nem ez az egyetlen századfordulós mű, amely megpendíti ezt a szálát, éppen ezért szükséges tisztázni, mennyi igazságtartalma van ennek a megállapításnak a dalármozgalom egészére nézve.

A nacionalista visszavetítésre a legjobb példa Ábrányi interpretációja az 1863-as soproni országos dalünnepéllyel kapcsolatban. Ábrányi elismeri, hogy Sopronban országos dalünnepély volt 1863-ban, ám mivel jellemzően osztrák és német tartományok kórusai voltak jelen, nem pedig túlnyomóan magyarok, ezért véleménye szerint „a magyarokra semmi kihatóságot nem gyakorolt”,²⁹ és a magyar országos dalártalálkozókat az egy évvel későbbi pécsi ünnepséggel indítja. Ezt számos szerző átvette, ám akadnak kivételek is. Sztára úgy teszi különbséget a soproni, és pécsi találkozó között, hogy a soproni az első dalosünnepély, a pécsi pedig az első országos verseny. Szerző Katalin a *Képes Magyar Zenetörténetben*, valamint Kollár Éva a *magyar kórusművészet a XIX. század második felében* című tanulmányában az országos dalártalálkozókat az 1863-as sopronival kezdi.³⁰ Maróti Gyula és Révész László *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből* című könyvében ellentmondásosan jelenik meg az első dalostalálkozó dátuma. A szövegben a

27 Ganz-gyári Dalkör, 4.

28 KACZ Komáromi dalárda, 9.

29 ÁBRÁNYI Magyar zene, 326.

„...[a]z 1863-ik év az által válik ki a dalegyletek történetében, hogy ez évben kezdett gyakorlatilag kidomborodni az országos dalünnepélyek eszméje, a mennyiben a soproni dalegylet fölhívást intézett nemcsak a hazai, hanem a szomszéd osztrák tartományok dalegyleteihez is, melyben meghívta őket egy amaz év július havában Sopron városában rendezendő országos dalünnepélyre.” ÁBRÁNYI *Dalármozgalom*, 17.

30 SZERZŐ *Dualizmus*, 185. Kollár tanulmánya kéziratoss formában elérhető a BTK ZTI Magyar Zenetörténeti Osztályán.

pécsi találkozóra hivatkoznak, a túloldalon pedig a képeknél 1863-at jelöl meg első dalostalálkozóként.³¹

Látható tehát, hogy többen felismerték azt, hogy talán Ábrányit a nemzeti kérdés is befolyásolhatta, amikor sorsámozta a dalártalálkozókat – amellet, hogy teljesen jogos az a meglátása, hogy a soproni nem volt elég magyar.

Amellet tehát, hogy mind Ábrányi, mind mások összefoglaló művei úgy tűnik, hogy meglehetősen pontosak, jó forrásokra támaszkodnak, a nemzeti kérdés tekintetében – a kor túlfűtött érzelmei okán – kritikával kezelendők. Ha a kutató képes szétválasztani a politikai értelmezést a dalárda egyébként tényszerű működésétől, akkor viszonylag pontos történeti képet kap a dalárdákról, és ebből kifolyólag a dalármozgalomról is.

Összegezve elmondható az 1950 utáni irodalomra, hogy kevés az új irodalom, nincs feldolgozva a primér forrás, múlt századi összefoglalásokra épül, az új összefoglalásokban csak említés szintjén beszélnek a dalármozgalomról, és specifikusan a kóruskultúrával foglalkozó tanulmányok vagy nem elérhetőek (Kollár), vagy más van fókuszban (Kollár, Fazekas, Maróti). Kijelenthető továbbá, hogy az eddigi összefoglalások és tanulmányok nem vállalták fel, de nem is volt céljuk a primér forráskutatás. További feladat tehát a primér források felkutatása, értékelése.

31 MARÓTI – RÉVÉSZ *Öt évszázad*, 34sk.

Absztrakt

A 19–20. századi magyarországi dalármozgalom történetének megírásához még számtalan forrás felkutatása és áttekintése szükséges, melyek feldolgozása még csak a kezdeteinél tart. A dalárdák alapszabályai, jegyzőkönyvei és kottatárai, valamint a korabeli sajtó mellett, a századforduló környékén készült összefoglaló írások (Ábrányi Kornél), és az ekkor egyre nagyobb számban megjelenő, az egyes dalárdákról szóló történeti összefoglalások jelentik a kutatás kiindulópontját. Ezek a századfordulós történeti munkák jóllehet az egyes dalárdák működésének dokumentálása (évkönyvek), vagy a teljes mozgalom átfogó bemutatásának igényével (Ábrányi) készültek, mégis inkább primer forrásokhoz hasonló forráskritikával kezelendők, a dalármozgalom résztvevőinek, irányítóinak beszámolóiként, visszaemlékezéseiként értékelhetők. Ábrányi esetében például – aki a mozgalom egyik kulcsfigurája volt – feltételezhető, hogy a 19. század végén megírt történeti összefoglalója (*Az orsz. m. daláregyesület negyedszázados története 1867-től 1892-ig*) számos tévedés és pontatlanság mellett erőteljesen magán hordozza a kor erősödő nacionalista doktrínáját és érzéseit, melyeket visszavetít a mozgalom kezdeti szakaszára. Hasonló körülményeket igényelnek a századforduló környékén készült könyvek is az egyes dalárdák történeti visszatekintéseivel. Ezeket ugyan rendszerint a dalárda valamely tagja írta, és így kiváló alapot képeznek a kutatáshoz, ezek az önreprezentáció eszközei voltak, és szintén magukon viselik a századforduló nemzeti retorikájának bélyegét.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogyan érdemes ezeket a századfordulós történeti összefoglalásokat kezelni, milyen forrásháttér és forráskritika segítene abban, hogy ezekről az erősen szubjektív történeti visszaemlékezésekről a szubjektív tartalmat leválasszuk. Különösen fontos ez Ábrányi – az 1892-es „budapesti jubiláris országos dal- s zeneünnepély” alkalmából kiadott – dalármozgalom történetével foglalkozó könyve esetében, amelyet a magyar zenetörténetírás 20. századi összefoglalásai mindmáig fő forrásként használnak.